

Hévizi Ottó:

Stílus-e még „maga az ember”?

A stílus-identifikálás kísérlete és az ECO-elv
(problématörténeti vázlat)¹

[Van] a kimondható és a kimondhatatlan határán egy jelenség, egy harmadik, ez a stílus.

(Manfred Frank)²

A stílusfogalom... rendszerek látens játékterét jelöli.

(K. Ludwig Pfeiffer)³

Egy elmebeteg így szólt hozzám egy alkalommal: „Doktor úr, ma éjjel szublimáttal fertőtlenítettem az egész mennyebolyt, és mégsem találtam meg az Istent.” Többé-kevésbé mindnyájunkkal ez történt.

(Carl Gustav Jung)⁴

Style & Self

Nemcsak a könyveknek van meg a maguk sorsa. Sorsuk van a szentenciáknak is. Egy bölcs frázis előbb sokértelművé válik; újabb és újabb értelmezői felületet nyit; kérdések táptalaja lesz. Aztán szellemi intézményként kezd működni; szó-lás-metaforaként gondolati ügyek „intézéséhez” hasznosul; így lesz alkalmas

¹ Az ELTE BTK Filozófiai Kollégiumának előadássorozatán 2019. április 2-án *Stílus és szubjektivitás* címmel elhangzott előadás teljes, szerkesztett változata.

² Manfred Frank: Wittgensteins Gang in die Dichtung. In: Manfred Frank, Gianfranco Soldati (Hrsg.): *Wittgenstein. Literat und Philosoph*. Pfullingen, Naske Verlag, 1989. 28. Idézi Lambert Wiesing: Aesthetic forms of philosophising. In: Caroline van Eck et al (eds.): *The question of style in philosophy and the arts*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995. 120.

³ K. Ludwig Pfeiffer: Produktív labilitás. A stílusfogalom funkciói. Ford. Katona Gergely. *Helikon*. 1995, XLI/ 3, 294.

⁴ Carl Gustav Jung: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Ford. Nagy Péter. <http://vmek.oszk.hu/02000/02007/02007.pdf> Letöltve: 2019. 06. 18.

bárminek a gondolati betájolására és eltájolására is. Azután eléri természetes végzete: az üresség, laposság bélyegét sütik rá; ellenformulái támadnak; megtagadások, szimbolikus visszavonások várnak rá. De idővel e visszavonásokat is elérik a kételyek; és épp ezek adják újabb értelmezések televényét.

Ez a sorsa Buffon 1753-as mondásának is: „A stílus maga az ember”. Ez a frázis két évszázaddal később kapta meg ellenformuláját. A szubverzió megtagadó gesztusa, mint többen említik, Deleuze nevéhez fűződik, aki 1964-es *Proust*-könyvében ezt írja: „A stílus nem az ember, a stílus maga a lényeg”.⁵ Deleuze szerint Buffon megmaradt arisztotelianusnak, aki a stílust „öntőformának” tekinti.⁶

Már jó fél évszázad telt el Deleuze visszavonó gesztusától is. Ez elég idő ahhoz, hogy távlatunk legyen átgondolni a címben foglalt kérdést. Vajon stílus-e még maga az ember; még stílusként vagyunk-e önmagunk? Ha igen, miért és hogyan; ha meg nem, úgy mennyiben és miként nem vagyunk azok?

⁵ „Le style n’est pas l’homme, le style, c’est l’essence elle-même.” Lásd Gilles Deleuze: *Proust*. Ford. John Éva. Budapest, Atlantisz, 2002, 52. Egy másik helyen: „a stílus sohasem az ember, hanem mindig a lényeg sajátja (nem-stílus)”. I. m. 167. A deleuze-i frázisra kifejezetten a buffoni szentencia ellenformulája gyanánt reflektál, többek közt, Jean-Jacques Lecercle: *Deleuze and Language*. London, Palgrave Macmillan, 2002, 219. Ronald Bogue: *Deleuze on Literature*. New York, London, Routledge, 2003, 39. Carol J. Murphy: *The Gift of Time*. Reading Beckett Reading Deleuze Reading Proust. In: Mary Bryden, Margaret Topping (eds.): *Beckett’s Proust / Deleuze’s Proust*. London, Palgrave Macmillan, 2009. 152. Marie-Dominique Garnier: V for style. Gilles Deleuze on a mobil cups. In: Ivan Callus et al. (eds.): *Style in Theory. Between Literature and Philosophy*. London, Bloomsbury, 2013. 267.

⁶ Deleuze maga is utal a szubverzióra: „a stílus maga az ember’ nem azt jelenti, hogy a stílus visszaautalna a szerző személyiségére. Buffon arisztotelianus marad (*Buffon reste aristotélicien*): a stílus egy nyelvi anyag aktualizálási formája – öntőforma (*c’est un moule*)”. Deleuze-t idézi (Préface: une nouvelle stylistique. *Deux régimes de fous*. Paris, Éditions de Minuit, 2003, 34.) Adrien Chassain: „*Le style n’est pas l’homme*”. *Le concept de style chez Deleuze et Guattari* https://www.academia.edu/36640422/_Le_style_n_est_pas_l_homme_Le_concept_de_style_chez_Deleuze_et_Guattari_dans_%C3%89._Bordas_et_G._Mollini%C3%A9_dir._Style_langue_et_soci%C3%A9t%C3%A9_Actes_du_colloque_de_Cerisy_septembre_2009_212. Letöltve: 2019. május 23.

Mivel nem historiográfiáját akarom adni „A stílus maga az ember” frázisnak,⁷ konkrét értelmezési felületet kell megadnom egykori és mai érvénye átgondolásához. Ennek azt választottam, ami Wittgenstein szerint is a frázis fő mozzanata. Wittgenstein úgy fogalmaz, hogy a frázisban a „maga” (*même*) az, ami „egészen más távlatot nyit meg. Ez azt mondja, hogy a stílus az ember képe”.⁸ A Buffon mondását vizsgáló *frázistörténet* (historiográfia) kulcskérdése a stílus és az ember viszonyára irányul. Ellenben a *problématörténeté* a stílus és az önmaga viszonyára. Ez utóbbi vizsgálódást hívhatjuk röviden így is: *style & self kísérlet*; mindenesetre előadásom csak ezzel a kísérlettel foglalkozik.

Ha egyetlen gondolatban, összevontan próbáljuk rögzíteni, együttesen akarjuk megnevezni Buffon *állító* és Deleuze *tagadó* tételét, úgy a *style & self* kísérlet egészének, amely a történet elejét és végét képező antinómiát átfogja, indokolt a *stílusidentitás eszméje* nevet adni. Hiszen mindkét esetben a stílus identifikálása a kísérlet célja, pontosabban bennük a stílusidentitási eszme esztétikai, filozófiai artikulálására megy ki a játék. A stílussal azonosított *maga* (*même*), mint láttuk, Buffonnál az *ember* (*l'homme*), míg Deleuze-nél a *lényeg* (*l'essence elle-même*).

Wittgenstein 1949-es észrevétele más szempontból is megvilágító. Kiemeli, hogy Buffon mondásának – minden arisztotelianus, premodern háttere ellenére – az a modern kísérlet adja a jelentőségét, hogy próbáljuk úgy felfogni a stílust mint az ember elvehetetlen tulajdonát, legsajátabb alkotóját. Nem mint *mo-*

⁷ A frázis legnevesebb történetírója kétségkívül Wolfgang Müller; az ő művéről (*Topik des Stilbegriffs. Zur Geschichte des Stilverständnisses von der Antike bis zur Gegenwart*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981) írja Ludwig Pfeiffer: „Az antikban már bevett ’közhelyszerű azonosítása embernek és stílusnak’ [...] inflációszerűen elterjed – a stílusfogalom topikáját W. G. Müllernél messzemenően az teszi ki, hogy épp ennek a toposznak a lezárhatatlan sorsát követi a XX. századig. Az azonosítás az antikban a *vir bonus* eszményének keretében rendelkezik bizonyos erkölcsi dimenzióval, s így egyfajta viszonylagos egyértelműséggel, ám ezek hosszabb távon nem tarthatók. Ennek következtében Buffon hírhedt diktuma nem hagyta nyugodni azokat az exegetákat, akik ki akarták találni, hogy tulajdonképpen mire gondolhatott, e mondat variálhatóságának, állandó újraértelmezhetőségének a XX. századig, úgy tetszik, nem voltak határai”. Pfeiffer: I. m. 281. Aglaja Frodl így foglalja össze röviden Müller említett megállapítását: „ember és stílus korrelációja a görögöknél és a rómaiaknál egyaránt összefüggött ’a jólbeszélésnek és a jól-gondolkodásnak, a retorikai talentumnak és a személy morális értékének’ egységébe vetett hittel”. Aglaja Frodl: *Das Selbst im Stil. Die Autobiographien von Muriel Spark und Doris Lessing*. Münster, LIT Verlag, 2004, 83.

⁸ Ludwig Wittgenstein: *Észrevételek*. Ford. Kertész Imre. Budapest, Atlantisz, 1995, 113.

dort, amit az ember felvesz; nem is mint *módszert*, amit alkalmazunk vagy félretolunk. Hanem olyannak véve, mint ami úgyszólván az ember *arca*: önmaga.

A stílusidentitási eszme indítványa, amelynek sorsát érdemes újra átgondolni, röviden az, hogy a stílus és „az ember maga” (az önmaga) vajon *egyazon mivoltnak* veendő-e még.

A stílusok ECO-elve

Ez az eszmekísérlet – mármint, hogy a stílus az egyén elvehetetlen, intrinzikus tulajdona volna – nem utólagos belevetítés Buffon frázisába. Ez a gondolat benne van eredeti székfoglaló beszédében is (*Esszé a stílusról*), a frázis szöveggörnyezetében. Igaz, Buffon sokban követi az antik, premodern hagyomány retorika-centrikus beállítását, mondván, a stílus „uralkodás a tárgyon”, s benne a „gondolatfűzés helyessége”, a gondolatainkba belevitt erő és lendület, a tárgy és írásmód megfelelése munkál. De ezen felül hangsúlyoz egy olyan distinkciót is, mely igazi újdonsággal szolgál. Sok dolog van az embernél, mondja Buffon, ami az *elmúló* világhoz tartozik (tudások, tények, újdonságok, felfedezések), de létezik valami, ami *elidegeníthetetlen* része: a stílus. A stílus „nem lopható el az embertől, nem vehető el tőle”, lévén a stílus – „maga az ember”.

Az, hogy Buffon e gondolattal – ahogyan kortársa, Winckelmann is – már a stílus újkori, modern szemléletére tett kísérletet, mely az *önmagára kérdező ember felől* érti a stílus fogalmát, vitathatatlan. Nagyjából ekkor kezd a stílus elmélete olyan térséget átfogni, melyre a stílus mai tágas jelentéseinek, érzékelésmódjainak koordinátái is érvényesek, mi több, mely a kezdetekig visszamenőleg képes a stílus jelenségeit egy ma is vállalható, közös topológia érvénye alá rendelni.

A stílus jelenségére elméletileg mindenkor érvényes, hármas koordináta szerintem ez: *kifejezés, együttállás, választás*, avagy latinus alakjukban: *expressio, constitutio, optio*. Egyrészt a stílusok mindig artikulált megnyilatkozások (expressziók), avagy csak szóbeli aktusra korlátozva e megnyilvánulásokat: „ékszólások” (elokúciók). Másrészt a stílusok mindig másféle stílusokkal együtt állva, kontrasztjukba illeszkedve alkotnak diakritikai teret, és – ideértve az együttállás másik jelentését is – a kifejezés teljességének, egybeillő voltának, a találó, megfelelő képnek a benyomását adják. Az együttállás egybeillést fejez ki; ez az egybeillés az, mely kettős értelemben – mint beleillés a kontraszt-viszonyokba és

hozáállás a kifejezendőkhöz – a stílus meghatározó (konstitutív) része. Harmadrészt a stílusok valamennyire mindig választásunk ügyei; hiszen ha nem volnának valamely fokban opcionálisak, úgy felismerhetők, folytathatók, követhetők, imitálhatók sem lennének.

A stílusok kezdettől fogva pregnáns kifejezéseket, szignifikáns együttállásokat, valamint normatív-orientatív választási lehetőségeket fognak át – mindmáig. Nem véletlenül írja egy mai stíluselmélet, hogy a „stílusok integratív modelljének” tudnia kellene átfogni hármas tradíciójukat, a stílusok „személyiség központú, kogníció központú, valamint aktivitás központú hagyományát”.⁹ Másutt kifejtettem,¹⁰ itt csak utalok rá, hogy tipológiai értelemben a stílusok óceánján épp az elvek és tradíciók e három koordinátája szerint különülnek el a *karakterstílusok*, a *mintázatstílusok* és az *ellenpontstílusok* (avagy *metastílusok*).¹¹

Ezt a tradíció-hármaságot képviseli az *expressio*, *constitutio* és *optio* fogalmi triója. A kezdőbetűik adta ECO betűszó azt jelöli (játékos komolyságú összefoglalásként és persze Umberto Eco iránti tisztelem tanújeleként), hogy merre keresendők a stílusok teoretikus értelemben: a *kifejeződések* (expressziók), az *együttállások* és *egybeillések* (konstitúciók), valamint a *választhatóságok* (opciók) háromszögelési pontjain belül.

⁹ Li-Fang Zhang, Robert J. Sternberg: *The Nature of Intellectual Styles*. New York, London, Routledge, 2010, 107.

¹⁰ *Hasadékvölgy a stílusok között. Koordináták a stílusokhoz, különös tekintettel intellektuális használatukra*. Előadás (kézirat), Debrecen Egyetem, 2017. december 8. A metastílusok (ellenpontstílusok) kérdését két legutóbbi könyvemben már felvettem.

¹¹ Az *Ästhetische Grundbegriffe* stílus-szócikkét jegyző Wolfgang Brückle definíciója így szól. „A mai szóhasználatban a ’stílus’ fogalma éppúgy vonatkozik egy személy viselkedésének vagy meghatározott módon végbemenő tevékenységének egyénileg sajátos formájára (’individuális stílus’ vagy ’személyes stílus’), mint a viselkedésnek vagy az egyforma cselekvések véghezvitelének általánosan vagy egy meghatározott időben a személyek egy csoportjánál föllelhető alapmintázatára (Grundmuster) és az ezt a viselkedést vagy ezeket a cselekvéseket megszabó konvencionális szabályra (’kollektív stílus’ vagy ’korstílus’).” Karlheinz Barck et al. (Hrsg.): *Ästhetische Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch in sieben Bänden*. Stuttgart, Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2003, Bd. 5. 641. Ez a meghatározás, ha nem is az általam vett értelemben, de reflektál a karakterstílusokat jellemző kifejezési elvre („egyéniileg sajátos forma”), a mintázatstílusokat jellemző együttállási, készlet-adási elvre („alapmintázat”) és az ellenpontstílusokat, avagy metastílusokat jellemző regulációs elvre („konvencionális szabály”, az eredetiben: „Regulativ”).

Problématörténeti indokok

Kérdés, *mit találunk* az ECO-elv fényénél a stílus-identifikálás kísérlete fémjelzte történetben. Milyen problématörténeti ívet fut be a *style & self* egylényegűségének eszméje? A következőkben vázolt történetet, mint rövidesen látnivaló lesz, négy kitüntetett szekvencia alkotja. Kitüntetettségüket az adja, hogy olyan stációkat jeleznek, amelyekben a stílus egyértelmű, világos jelentést kap az önmaga vonatkozásában. Ily módon *mindkettőjükre nézve* valamilyen reprezentatív, közös értelem áll elő.

Arról, hogy a stílus és az önmaga közötti viszony átgondolásának miért kell *problématörténeten* át vezetnie, elég, ha egy mondatnyi indoklás áll itt Merleau-Pontytól, minden további nélkül: „A filozófia létesülőben levő értelem [...], szükségképpen (filozófiai) történet, a problémák és megoldások közötti mozgás”.¹² Ez azonban természetesen még nem mond semmit arról, mik legyenek a *style & self* kísérlet „létesülőben levő értelmének” – *mint* problématörténetnek – a szekvenciái. Átgondolva a stílus-identifikálási kísérlet alább vizsgálandó történetét, felidéződött bennem, hogy a kiváló tudománytörténész, John D. Barrow hogyan foglalja össze a *semmi* elgondolásának stációit: „A semmi jelentésére vonatkozó kérdések előbb nehéznek, majd megválaszolhatatlannak, végül értelmetlennek tűntek”.¹³

Nehézség, kiüttlanság, értelmetlenség: úgy látom, nagyjából ilyen stációk szerint tagolódik a buffoni stíluseszme két évszázados problématörténete is. Az ember számára intrinzikus, egyén-tulajdonú stílus eszméje *felvetődik* a 18. század közepén; a 19. századra fordulva azonban már *nehézségekbe* bonyolódik; aztán a 20. század első harmadára a benne rejlő kérdés megválaszolhatatlannak tűnik, *kiüttlanná* lesz; végül a 20. század második felére ez az eszme egyenesen *értelmetlenné* minősül.

Ez persze azt is jelenti, hogy amennyiben újra megtölthető értelemmel „A stílus maga az ember” klasszikus eszméje, amire talán van esély, úgy ezt az ér-

¹² Maurice Merleau-Ponty: *A filozófia dicsérete*. Ford. Sajó Sándor. Budapest, Európa Könyvkiadó 2005, 27. Az idézet folytatása, a stílus fogalma miatt, szintén nem érdektelen: „Minden egyes részleges megoldás átformálja a kezdeti problémát, úgy, hogy az egész értelme nem létezett előzetesen; hacsaknem úgy, ahogyan egy stílus létezik a művek előtt, és utólag úgy tűnik, előre jelezte e művek létrejöttét.”

¹³ John D. Barrow: *A semmi könyve. A nulla kialakulásától a kvantumvákuumig*. Ford. Erdeős Zsuzsanna. Budapest, Akkord Kiadó, 2005, 12.

telmet – miként a „semmi” fogalmánál is történt – úgyszólván az *értelmetlenség mélyéről* kell visszaperelnünk. És most lássuk a problémátörténetet.

Első stáció: felvetés

A stílusidentitási eszme, amit Buffon vet fel és majd Deleuze vet el, nem mond ki mást, mint a stílus és az önmaga lényegi összetartozását, sőt egylényegűségét. Ez az egyednél *szélesebb értelemben* felfogott szubjektum fogalmára is áll. Winckelmann nagyjából ekkor (1764) terjeszti ki a stílus fogalmát a „népekre és korokra” (*Geschichte der Kunst des Altertums*, Előszó). A stílus ekkor lesz mind az egyénnél, mind az annál szélesebb körű szubjektumnál saját mivoltuk szignumuma. Buffon és Winckelman ad először alakot az újkori szubjektum önmagáról való megbizonyosodására fókuszált stíluselképzelésnek, még ha ez a kép a klasszika antik előzményű keretei közt tűnik is elő.

Nem véletlenül írtam imént Wittgensteinre visszautalva, hogy „A stílus maga az ember” eszme úgy tekinti, mintha a stílus az ember *arca* lenne, önnön „képe”, ábrázata. Ezt az eszmét ugyanis bizonyos értelemben joggal hívhatnánk akár *stílusfiziognómia-tételnek* is. A „stílus fiziognómiája”, mint ezt Yulia Marfutova kimutatja, igen elterjedt fordulat volt a 18. sz. második felében, nyilvánvalóan a fiziognómia-eszme Lavater keltette konjunktúrájának köszönhetően.¹⁴ A „stílus fiziognómiája” frázis azt mondja ki, hogy csak a stílus képes érzéki, testi módon karakterizálni a *személyt*, az egyedi alkatú individuumot.

A stílus érzéki-észlelhető, egyedi alakja elsődlegesen az emberi test legsajátabb, egyedi, legszemélyesebb alakját, az *arcot* idézi; innen a „fiziognómia” fogalma. De már Lichtenberg 1770-es években írt megjegyzése is figyelmünkbe ajánlja, bár a Lavateritől elhatárolódó értelemben, a „stílusfiziognómia tanát”

¹⁴ Marfutova a mondott összefüggésben Lichtenberg, Sulzer, Karl Phillip Moritz, Gellert nevét említi. Vö. Yulia Marfutova: When the Author Is Not the Author of Passions. J. J. Engel’s Herr Lorenz Stark and the Pathognomy of Style. In: Ingeborg Jandl et al. (eds.): *Writing Emotions. Theoretical Concepts and Selected Case Studies in Literature*. Bielefeld, Transcript Verlag, 2017, 242.

(*Physiognomik des Stils*).¹⁵ E fordulat *stílusértelme* talán Basilius von Ramdohr 1793-as okfejtéséből tűnik ki legjobban: „Az emberi test ama bensőjéhez, amelyet a néző szelleme szépnek talál, hozzá tartozik valami, ami találó és sajátosan érdekes a test szellemében. Az emberi test szelleme itt annyit tesz: fiziognómiája”.¹⁶ Ha van „a testnek szelleme”, ennek „sajátságos érdekességét” az arc láttatja. És ugyanígy fordítva: a láttatás „fiziognómiai” stílusa épp arra az egyedire vall, amely „maga az ember”.

Bármennyi nehézségben, kiúttalanságban, valamint értelmetlenségben lesz is része majd Buffon eszméjének, egyik sem homályosíthatja el a kezdet megkapó *teljességét*. A stílusidentitási eszme problémátörténeti nyitánya az ECO-elv – a kifejezés, együttállás, választás elvének – legtisztább alakját mutatta. Hinni lehetett vele, hogy *egyféle* lényeg fejezi ki magát benne az embernél: önmaga. Vallani lehetett általa, hogy a stílusoknak *egyféle* a rendje és *egyértelmű* a hierarchiája, csúcán a stílussal, amellyel megfelelő módon, illően választjuk önmagunk kinyilvánítását.

Ez hát a problémátörténet első stációja: az egymáshoz illeszkedő „lényegeket” egyalakúságának ECO-elve, a stílusidentitási eszme *monomorf* változata – egyértelmű, világos képlet. Először és utoljára találkozunk vele így.

Második stáció: nehézség

Az ember számára intrinzikus stílus eszméjével a premodern stílusfogalom eléri a modernitás világát. A buffoni stílusfiziognómia-tétel, mondhatni, egyediséget, arcot ad a stílusnak; azonossá teszi vele „magát az embert”. De, mint minden korszakos gondolatnál, ez a *kezdet* is paradox – már *kezdetől fogva*. Ez az arc már kezdetben sem egy. Találóan írja ugyanis Buffon téziséről a művészettörténész Willibald Sauerländer: „a stílus innentől kezdi megmutatni kettős arcula-

¹⁵ „Allein einen klaren Satz der Physiognomik will ich lernen, es ist Physiognomik des Stils.” Lásd Frank Schäfer: *Lichtenberg und das Judentum*. Lichtenberg-Studien, Band X. Göttingen, Wallstein Verlag, 1998, 21.

¹⁶ Friedrich Wilhelm Basilius von Ramdohr: *Charis, oder Über das Schöne und die Schönheit in den nachbildenden Künsten*. Leipzig, Verlag der Dyckschen Buchhandlung, 1793, 217.

tát”.¹⁷ E Janus-arc egyik oldalán az egyediség, sajátosság, differenciáltság vonása dominál, másikon viszont (mint Gadamer hangsúlyozza)¹⁸ uralkodó marad a stílusfogalom premodern jellege a normativitás elsődlegességével.

Goethe stílusáról szóló eszmefuttatása volt a stílusidentitási eszme monomorf verziójának hattyúdala. A stílusé, amelynél „a legmélyebb megismerés szilárd talapzata” identikus lehet „a dolgok lényegével”, de csak azzal a kikötéssel, hogy „már amennyire azt megadatott nekünk érzékelhető és megragadható alakokban megismerni”.¹⁹ A megszorítás árulkodó. A romantika térhódításával a szubjektum – előbb az egyén, majd a nemzet – egyre inkább kezdi a merőben *egyedien* gondolkodó szellem képét öltetni magára, a megismételhetetlen és utánozhatatlan „önmaga” (*Selbst*) képét, ellentétben azzal, hogy pusztán a „test szelleme” legyen. Ez az egyre kevésbé „testies”, már nem a látható arculatra valló szellem pontosan ilyen egyedi átszellemítettséget követel az önnön ábrázatához illő stílustól is.

A baj általában nem jár egyedül. A stílusidentitási eszme felvetését két név jelképezte (Buffon, Winckelmann). Álljon itt a nehézségek jelképeként is két név: Goethe és Schleiermacher. Goethe nemcsak a buffoni eszme hattyúdálát írta meg, de még Lichtenbergnél is élesebben határolta el magát a *testi jelek* „nyomolvasásában” tetszelgő fiziognómia eszméjétől. Épp Lavaternek írja a „fiziognómiai pretenciókkal” szembeni ellenérzése kapcsán: „Írtam már neked a szólásról, amelyből én egy világot építetek: *individuum est ineffabile?*”²⁰ Nos, az első nehézség

¹⁷ Willibald Sauerländer: From Stilus to Style. Reflections on the Fate of a Notion. *Art History*, September 1983, VI/3, 256.

<https://www.scribd.com/document/219845764/Sauerlander-Stilus-to-Style>. Letöltve: 2019. 06. 20.

¹⁸ Lásd például: „a stílus fogalmából ott sem hiányzik a normatív mozzanat, ahol egy személy stílusáról van szó”. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat, 1984, 341.

¹⁹ Johann Wolfgang Goethe: *Einfache Nachahmung der Natur, Manier und Styl* („...so ruht der Styl auf den tiefsten Grundfesten der Erkenntniß, auf dem Wesen der Dinge, in so fern uns erlaubt ist es in sichtbaren und greiflichen Gestalten zu erkennen”). https://www.uni-due.de/lyriktheorie/texte/1789_goethe.html. Letöltve: 2019. június 12.

²⁰ Idézi Carl Niekerk: „*Individuum est ineffabile*”: *Bildung, der Physiognomikstreit und die Frage nach dem Subjekt in Goethes Wilhelm-Meister-Projekt*. https://www.academia.edu/19563490/_Individuum_est_ineffabile._Bildung_der_Physiognomikstreit_und_die_Frage_nach_dem_Subjekt_in_Goethes_Wilhelm-Meister-Projekt_1995_?auto=download. Letöltve: 2019. június 5.

ez: az *egyén kimondhatatlan*. A második az, hogy nemcsak az egyedi, megismételhetetlen ember veszi el közölhetőségét a romantika hajnalán, hanem a stílus is. A stílus *fogalmi azonosíthatatlansága tételét* – egyébként éppen az individuum fogalmi megragadhatatlanságából következő tételként – Schleiermacher mondja ki a 19. század elején: „Egy stílus sem hozható fogalmi alakra.”²¹

Nos, ez a két nehézség egyesül Schopenhauernél, aki ezt írja a *Parergáiban*: „A stílus a szellem fiziognómiája. Csalhatatlanabb, mint a testé”.²² Az, hogy itt már a szemmel nem látható, nem testi, rejtett (filozófiai) *szellem* kölcsönzi ki arculatát a stílusnak, a stílus-fogalom 20. századi viharos terjedelembővülése felé mutat. A buffoni stílus-identifikálás eredeti eszméjével szemben viszont igen súlyos nehézségeket támaszt. A Schopenhauernél kísértetni kezdő (filozófiai) szellem ugyanis már nem objektív szellem. Hanem: vagy abszolút egyedi (szubjektív) szellem, vagy az egyetlen abszolútum szelleme. Akár így nem objektív szellem immár, akár úgy, egyik módján sem közölhető és megragadható.

Mi következik ebből? A stílus-identifikálás nagyszabású, buffoni-winckelmanni kísérlete, mely *monomorf* teóriaváltozatban egyesítette a stílust és az egyes embert, a romantikában (mintegy a modernitás beteljesedéseként) *kriptomorf* alakként lép elénk. A rejtett-alakúság azt jelenti, hogy *amiképpen az individuum kimondhatatlan, ugyanígy a stílus is megragadhatatlan*. E kettős kriptomorf jelleget „A stílus a szellem fiziognómiája” tétel úgy foglalja egybe, hogy sem az embernél, sem a stílusnál nincs megragadható önmaga, és éppenséggel expressziójuk kétes megragadhatósága az, amiben közösek.

A stílus és az ember e második (kriptomorf) egymásra találásában az ECO-elv három támpillére közül az elsőé, a *kifejezésé* (*expressio*) meglazul. Nehéz azt, ami stílust öltött, s ahogyan kifejezte magát, önnön rejtőzésében, megfoghatatlanságában azonosítani; ebben rejlik a problémátörténetben ekkor előállt „nehézség”.

²¹ Friedrich Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik*. Manfred Frank (Hrg.), Frankfurt, Suhrkamp, 1977. 172.

²² Majd Scotus, Bacon, Descartes, Spinoza nevét említve hozzáteszi, hogy „látni a stílust az önálló gondolkodók írásaiban”; ezt a következő paragrafusban azzal fejeli meg, hogy a stílus a gondolkodás „mikéntjének, e lényegbeli alkatának és végig uralkodó minőségének pontos lenyomata”. Arthur Schopenhauer: „Különálló, de rendszeresen összeállított gondolatok különféle tárgyról. XXIII. fejezet. Az írói mesterségről és a stílusról.” 282. §. Ford. Varró István. In: *Parerga és paralipomena*. IV. kötet. Budapest, Világirodalom Könyvkiadóvállalat, é.n. 278.

Harmadik stáció: kiúttalanság

Eltelik nagyjából száz év „A stílus maga az ember” stílusidentitási eszméjének kriptomof változata, azaz a romantikában beteljesült modernitás óta. A 20. század első harmada hozza el az eszme problémátörténetének harmadik csomópontját. Ez a megválaszolhatatlanság, a *kiúttalanság* stációja.

A stílusok oldalán több fontos folyamat zajlik le a múlt század 30-as éveiben. Egyik a művészeti, retorikai eredetű stílusfogalom újabb, intellektuális értelmű használatának térhódítása, amelynek kezdeményei már a század elejétől észlelhetők. A másik folyamat az előző hozadéka: a stílusok alapvető, máig érvényes differenciálódása, mely által kezd kirajzolódni a stílusok három alaptípusa. Végül, és ez a harmadik fejlemény lesz témánk szempontjából fontosabb, áthidalhatatlan szakadék nyílik a stílusok közt.

A differenciálódással megjelenő három, elvileg is eltérő stílustípus közül az első a hagyományos értelemben vett stílusok csoportja. Itt a stílus jelentése: a szubjektumok karakterének (alapvonásának) pregnáns megjelenése, amely éppúgy vonatkozhat nyelvi, művészeti sajátosságra, mint intellektuális minőségre, észjárásra, és éppúgy sajátja lehet az egyes embernek, mint „népeknek és koroknak”, civilizációknak és kultúráknak. Ezek a *karakterstílusok*. Ezekről azonban éppen az intellektuális stílusértelem megjelenésével kezd elválni egyrészt a stílusok *mintázat* értelmű, másrészt *ellenpont* értelmű csoportja.

Ami a stílusok *mintázati* jelentését illeti, Ludwik Fleck ekkor vezeti be a „gondolkodási stílus” (*Denkstil*) fogalmát, melyben aztán Thomas Kuhn a 60-as évek elején paradigma-fogalmának előfutárát fogja tisztelni. Ekkortól kezdve (Merleau-Ponty kifejezésével) „teljesen konstituált” minőségek,²³ minták, *típusok* is beleértődnek a stílusok fogalmába (Allport, Chavallay, Jung, Mannheim). Karl Kraus már az 1920-as évek elején azt írja, hogy a „stílus nem *kifejezése* (*Ausdruck*) annak, hogy valaki mit gondol, hanem *alakzata* (*Gestaltung*) annak, hogy ki ő, és ebből következően mi az, amit lát és hall”.²⁴ Ezen alakzatok, a

²³ Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Sajó Sándor. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Magyar Fenomenológiai Egyesület, 2012, 445.

²⁴ Kiemelés tőlem, H. O. „Daß Stil nicht der Ausdruck dessen, was einer meint, sondern die Gestaltung dessen, was einer ist und infolgedessen sieht und hört” Karl Kraus: Bei den Tschechen und bei den Deutschen. *Die Fackel* 1921. Juni, XXII/557, 65. Kraus észrevételére Wiesing írása hívja fel a figyelmet: *Aesthetic forms of philosophising*. I. m. 115.

mintázatstílusok nem egy sajátos, ránk valló *realitás* kifejeződései, hanem alkati, habituális *lehetőségeink* mintái, lehetőségeké, amikre képesek vagyunk. Például Flecknél tudományos érték-sztenderdek különülnek el gondolkodási stílusok néven, Jungnál a személyiség típusát, azaz mintázatstílusát jelenti, hogy benne az érzékelés, a gondolkodás, az érzés-értékelés vagy az intuíció dominál stb.

Végül ugyanekkor, a 30-as években kezd feltűnni „stílusok” név alatt egy újabb jelenségcsoport, mégpedig filozófusoktól iniciálva. Ezeket ellenpontstílusoknak (mai szakkifejezéssel: metastílusoknak) nevezhetjük. Ezek, mondhatni, *nem teljesen konstituált stílusok*, értsd: nem típusok, csak ellentétes nézőpontok, ellentett látószögek, melyek közt szemléletünk regulatív módon elhelyezi magát. Wittgenstein ilyen értelemben rendeli szintén „gondolkodási stílus” (*style of thinking*) elnevezés alá, ha felfogásunk fizikai vagy teológiai magyarázóelvet követ, hangsúlyozva, hogy „egyik stílus sem ésszerűbb a másiknál”.²⁵ Husserl *Válság*-könyve úgyszintén „stílus” néven említi (hadd egyszerűsítsem le így a képet) nemcsak a normatívan objektivista *galileiánus* és a transzcendentálisan szubjektivista *kantiánus* gondolkodást, hanem – „összstílusként” – saját gondolkodása jellegét is, az életvilág-tapasztalás „általános stílusát”, „ennek a látszólag megragadhatatlan 'hérakleitoszi folyamnak' a megragadását”.²⁶ Ezek a

²⁵ „A kauzalitás olyan a fizikusnak, mint egy gondolkodási stílus. Hasonló, mint amikor a vallásban előfeltételezzük a Teremtőt. Az egyik értelmén belül magyarázatnak tűnik az, ami egy másikon belül az égvilágon semmit sem magyaráz meg. (...) Isten: egyik stílus, a csillagköd egy másik. Egy stílus megnyugvást ad, de egyik stílus sem ésszerűbb egy másikonál. Ily módon annak, amit a tudományról mondunk, semmi köze a tudomány menetéhez, inkább egy stílust alkot, és ez ad megnyugvást.” Desmond Lee (ed.): *Wittgenstein's Lectures, Cambridge 1930-32*. Oxford, Blackwell, 1980. 104. Joachim Schulte cikke (Stilfragen. *Grazer philosophischen Studien*, 1989, XV/1, 143-156.) joggal írja ennek kapcsán: „A gondolkodás stílusán Wittgenstein nem a megfontolásnak, illetve a megfontolás ábrázolásának módját, művészetét vagy technikáját érti. Az így tételezett stílus bizonyos fokig azt is meghatározza, hogy mi fordulhat elő a gondolkodás lehetséges tárgyaként, lévén, hogy az adott stílus a megalapozás és a vizsgálódás eljárás módját fejezi ki.” Idézi Jacob Steinbrenner: *Kognitivismus in der Aesthetik*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 1996, 197. Az 1930-as években Wittgenstein többször említi, hogy a „gondolkodási stílus megváltoztatása” magának a filozofálásnak a kérdését jelenti számára.

²⁶ Edmund Husserl: *Az európai tudományok válsága*. I. Ford. Mezei Balázs. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1998, 39, 133, illetve 50. ff. és 198. Husserl és a stílus viszonyához lásd a fiatalon elhunyt, kiváló fenomenológus (egykori kollégám) Losonczi Péter megállapítását: „Husserl az európaiság lényegét, ősfenoménjét a teoretikus beállítódás

metastílus-kezdemények nem lehetőségeink típuskészletét mutatják, hanem gondolkodásunk *ellentétes látószögek közti mozgásának pólusai*, szélsőértékei, melyeknek tekintetbe vétele visszahat a gondolkodás egész mozgásformájának szabályozására.

Ez a tág értelemben vett intellektualizálás vezet el bennünket a stílusok közti szakadékhöz. Ehhez meg kell emlékeznünk a stílusok még egy fejleményéről a 20. század szóban forgó idejéből, a 30-as évekből. Ezt a fejleményt, főleg Gottfried Bennre utalva, „*Stil-statt-Wahrheit*” (Igazság helyett stílust!) *programnak* nevezik.²⁷ Értelme erős egyszerűsítéssel így foglalható össze: az akarat, alkotás, tett, markáns stílus *minden*, ellenben az értelem, belátás, kontempláció, az általánosra, sőt az abszolútumra tekintő igazság *semmi*. Isten „alkalmatlan (rossz) stíluselv”, „egyetlen stílust ismer a történelem: új emberi típust bocsát útjára”, „előbbre való a stílus, mint az igazság”, „leszámoltunk az igazsággal, és alapvetővé vált a stílus”, szólnak Benn aktivista diktumai. Mindezt filozófiailag legtalálóbban Benn ama frázisa foglalja össze, mely az „Igazság helyett stílust!” programot így fordítja vissza annak legfőbb forrására, Nietzschére: „a szubsztancia kioltása az expresszió kedvéért”.²⁸

Nem a stílusnemek divergálásával, hanem ezzel a fejleménnyel áll be *szakadás* a stílusok között. A karakterstílusok jó része az ösztönösség, akarat fennhatósága alá rendelődik. Ezzel szemben a mintázatstílusok az elme és tudat stílusai, az ellenpontstílusok pedig a szemben álló látószögeket képező reflexióé. Könnyű belátni, hogy az *ösztön*, *akarat* versus *tudat*, *értelem* ellentét leképezi azt a meghatározó kettősséget, amely az ember fogalmán belül ekkorra már szintén uralkodó szemléletté válik Freud, Adler, Jung munkáinak és persze, mint mondtam, főleg Nietzsche hatásának köszönhetően: a *tudattalan* (tudatalatti) és a *tudatos* megkülönböztetésére gondolok.

megjelenésében ragadja meg. A filozófia, mint az egyetemes és feltétlen igazság eszméje által vezérelt szemléletmód megvalósulása azonban – akár a többi beállítódás – már önmagában gyakorlati mozzanattal bír. Ugyanis a beállítódás önmagában nem jelent mást, mint az akaratú élet habituálisan szilárd stílusát.” Losonczi Péter: *Európa – Eszme és éthosz. Husserl „Válság” előadásának aktualitásáról*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/19488/1/esz_006_174-178.pdf. Letöltve: 2019. 12. 05.

²⁷ A kérdés Gottfried Benn gondolkodásán túlmutató értelemben tárgyalja Lambert Wiesing: *Stil statt Wahrheit. Kurt Schwitters und Ludwig Wittgenstein über ästhetische Lebensformen*. München, Fink Verlag, 1991.

²⁸ Gottfried Benn: *Esszék, előadások*. Ford. Kurdi Imre. Budapest, Kijarat Kiadó, 2011. Sorrendben: 35, 176, 153, 194, 191.

Ezzel a meghaladhatatlan antropológiai dualitással párhuzamos a stílusok közti meghaladhatatlan ellentét is. Általános értelemben a párhuzamot ez a fogalom egyesíti: *meghasadás*. Minden szubsztancia: egység. A benne támadt hasadás ily módon nem más, mint „a szubsztancia kioltása”. Már nincs a stílusoknak csak egyetlen válfaja (karakterstílus), hiszen mintázatok, ellenpontok is stílus nevet nyertek. Éppen így: az embernek sincs már egyetlenként konstituálható „*priopriuma* és *ipsissimuma*” (Nietzsche), hiszen az „ember-önmaga” egykori lelőhelyét átmetszi a tudat és a tudattalan közt tátongó hasadék.

Ám paradox módon a stílus-identifikálás problémátörténetében ez a meghasadás okozta apória újra érvényt szerez „A stílus maga az ember” tételének. Csak most nem *monomorf* értelemben (lényegiség-alapon), nem is *kriptomorf* értelemben (megragadhatatlanság-alapon). A közös alap most a *heteromorfia*. Az által, hogy a stílus-mivolton és az ember-mivolton belül egyaránt különműség áll elő, épp az aporetikus törés létesít rokonságot köztük. És nem is csak formális értelemben, hiszen a feloldhatatlan különműség mind a stílusnál, mind pedig az embernél az ösztönös, akarati (volitív) alkotórészt fordítja szembe a tudati, értelmi (kognitív) alkotórésszel.

Nem lehet a régi (monomorf) értelemben érvénye a stílusok ECO-elvének. A stílusok teljességét felölelő fogalom már nemcsak elhomályosul, de meg is hasad; s már nemcsak lehetetlenné válik a megragadás közös konstitúciója, de már az erre tett kísérlet is kiúttalan. Ezzel a szakadással a stílusoknak az *expressio*, *constitutio*, *optio* együtteségét jelző ECO-elvén belül megrendül az együttállás, a *konstitúció* pillére is.

Negyedik stáció: az értelmetlenség

Más kiúttalannak látni egy helyzetet, azaz *megválaszolhatatlannak* találni egy kérdést, és más *értelmetlennék* látni már magát a próbálkozást is, hogy kiutat, választ keressünk egy kérdés zsákutcájából.

A stílus-identifikálási kísérlet problémátörténete, mint láttuk, a 20. század első harmadára érte el a megválaszolhatatlanság stációját. Ebben a kiúttalanságban kezdte *előlegezni* a modernitás a jövőendő posztmodern. A század utolsó harmada, a dekonstrukció és posztmodernitás kora viszont már egyenesen értelmetlennék találta, hogy az ember a stílusban lelje fel „magát”, s fordítva, hogy az ember „képét” a stílusa identifikálja. Az értelmetlenség kiütközését jelképezte

Deleuze korábban említett gesztusa, amely szimbolikusan mintegy visszavonta Buffon tézisét.

A 20. század második felében stílusrobbanás kellős közepén találta magát a világ. Mindazonáltal a nekivadult stílusvegetáció mértéke és nagysága még nem tette volna értelmetlenné a buffoni frázis érvényének fenntartását. Ehhez új „képnek” kellett uralkodóvá lennie mind a stílusról, mind az emberről. Ez az új korszakot jelképező képzet-paradigma a stílusnál a *hagyma* volt, az embernél az *álarc*.

Berel Lang emlékeztet arra, hogy a műalkotásra és stílusra Roland Barthes által használt *hagyma metafora* mennyiben jelképes erejű. Barthes szerint a „stílus távolság, differencia”; a stílusnak csak levélhéjai vannak, de nincs benne mag, centrum, lényeket hordozó entitás.²⁹ A hagymakép analógiájának stílustani kiaknázása nemcsak a művészeti, hanem az intellektuális, közelebbről az ún. tanulási stílusok teoretikusaira is jellemző, gondoljunk Lynn Curry nagy visszhangot kiváltó, ún. hagyma modelljére (*onion model*).³⁰ Az egyénről a posztstrukturalizmusban hasonló kép uralkodik el. A posztmodern meggyőződése, hogy a személy (*persona*) nem más, mint maszkok (*proszópon*) sokasága. Lényege és magja neki sincs. Ezáltal az ember platonikus, keresztény centrum-képzete (lélek, önmaga) az egymást fedő maszkok és egymásba játszó szerepek *differáló* képzetének adja át a helyét.

Az *álarc-sokaság* metaforájában, amelynek fontos előzménye az ember *naturalizálásának* nietzschei programja (*Vernatürllichung des Menschen*), még régebbi előzmény gyanánt mintha Goethe szavai is ott csengenének: „A természetnek héja nincs, / se magja”.³¹ A naturalizáló tárgyiasítás dekonstrukciós, az „önma-

²⁹ Berel Lang: The style of method: repression and representation in the genealogy of philosophy. In: *The question of style in philosophy and the arts*, I. m. 34. A hivatkozott szöveget lásd Roland Barthes: *Style and Its Image*. In: Seymour Chatman (ed.): *Literary Style. A Symposium*. Oxford, Oxford University Press, 1971. Barthes-nál ez áll: „Style is a distance, a difference”. I. m. 6. Szövege utolsó bekezdésében pedig, ahol, mint fogalmaz, visszatér „a stílusvíziójához” (the vision of style), ezt írja Barthes: „it would be better to see it as an onion, a construction of layers (or levels, or systems) whose body contains, finally, no heart, no kernel, no secret, no irriducible principle”. I. m. 10.

³⁰ Lynn Curry: An organization of learning styles theory and constructs. In: Lynn Curry (ed.): *Learning style in continuing education*. Halifax, ERIC Document, 1983.

³¹ „Feladatom: A természet elembertelenítése (*Entmenschung der Natur*), majd az ember eltermészetiesítése (*Vernatürllichung des Menschen*), miután sikerült megalkotnia a ’természet’ tiszta fogalmát.” Friedrich Nietzsche: „*Az új felvilágosodás*”. *Jegyzetfüzetek az Így*

gát” mint olyat decentráló képzetét előlegzi Nietzschénél az is, hogy Descartes tételét (*cogito ergo sum*) egy helyütt jelképesen a következő „alapbizonyossággá” fordítja ki: „*cogito ergo est*”.³² A „gondolkodom”-ból nem az „én vagyok” következik nála, hanem a rajtam, önmagamon túlnyúló „van”. A filozófus Nietzschén túl volt egy vele kortárs költő-előhírnöke is a *style & self* probléma-történet egy évszázaddal későbbi, posztmodern fejleményének. Rimbaud-ra és emlékezetes frázisára gondolok: „Az én – az valaki más” („*Je est un autre*”).

A stílus *valamit* ígér (expressziót, konstitúciót, opciót), de *mást* ad; az ember *valamit* ígér („önmagát”), de ő is *mást* ad. Egyikben sincs semmi „igazi”. A kor-szak divatos szavával élve: mind *szimulakrum*. Ezért ha van fogalom, mely az antropológiai stílus-identifikálás eszméjének dekonstruktív stációját jellemezheti, az a *pszeudomorfia*. Ellentétben a 18-19. század fordulójának kriptomorf képzetével a rejtett, megragadhatatlan stílusról–emberről, a 20. század utolsó harmada a maga *style & self* eszméjében már nem a mi megragadási képességünket minősítette. Nem *szubjektumot* ítelt meg vele, hanem *objektumot*: a stílus és az ember mivoltát. Már nem ezt mondta róluk: „lehet, hogy rejtetten létezik igazi mivoltuk, lényegük, csak nem tudunk erről fogalmat alkotni”. Hanem ezt: „a stílusnak és embernek nem lehet mivolta, lényege, mert pszeudomorf entitás mindkettő”.

Mit mutat a buffoni frázis múlt századi végjátéka a stílus hagyományait legitisztábban kimondó ECO-elvre nézve? E pszeudomorf végjátékban nem az *expressio* és a *constitutio* az, ami a stílus ECO-elvében érvénytelenné válik. Hanem: az *optio*, a választás elve. Ha a stílus szimulakrum, vagyis ha soha nem lehet az, ami, úgy szükségképpen látszólagos benne az is, ami „önmagának” volna nevezhető – és akkor látszólagosnak kell lennie annak is, hogy *választásának* értelme volna. Ugyan, mit preferálnánk benne s miért?

A stílusok végtelenül változatos, határtalan flexibilitású sokaságával szembe-sülhet ugyan az ember-álarcok *sui generis* végtelen sokasága, csakhogy ily módon immár *értelmetlen* feltennie a kérdést, melyiküket válassza önnön képe, „önmaga” kifejezése gyanánt. Ami nincs, annak „képe” sincs. Lássuk be: a leg-kevesebb, ami elmondható egy olyan javaslatról, hogy valami „nincs” válasszon magának „képtelent” önnön képe gyanánt, hogy – képtelenség.

szólt Zarathustra *keletkezésének idejéből*. Ford. Kurdi Imre. Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 81. A Goethe-vers az *Ultimátum*. Ford. Eörsi István.

³² Nietzsche: I. m. 120.

Van-e ötödik stáció?

Következhet-e valami a stílus- és ember-mivoltot közös nevezőre hozó buffoni szentencia értelmetlenségi végjátéka után, különösen, ha ez a szcena inkább a frázis *szatírxjátékának* tűnik? Láttuk, „A stílus maga az ember” mondásban eredetileg a monomorf egylényegűség, az *Egy* jelent meg. Ez volt a kérdés felvetése. Ez a beállítás a stílust azonosította az emberrel, és így mindkettőjüknek közös értelmet kölcsönzött. Hasonlóképpen, csakhamar közös jellemzőjük lett a megragadhatatlanság, a kriptomorf *Egy-Sem* (a nehézség); majd a hasadás, a heteromorf *Nem-Egy* (a kiúttalanság), végül a centrumtalan megsokszorozódás, a pszeudomorf *Számítalan* (az értelmetlenség) is. Mindegyik stációban a stílus és az ember valamilyen jól körülhatárolható értelemben közös jelentést, közös nevezőt talált.

Tudjuk, a régi Athén dionüsziaián mi szokott következni a szatírxjátékok után. *Semmi – vagy egy másik tragédia.*

Nem kétséges: nincs visszaút a buffoni tézis monomorf értelméhez, az ember örök lényege és a stílus lényegalkotó mivolta (helyessége) közös képzetéhez. Mint ahogy ma már a megragadhatatlanság, a meghasadás és a megsokszorozódás szelleme sem parancsolható vissza a palackba. Mégis azon a véleményen vagyok, hogy „A stílus maga az ember” frázisnál még nem zárult le (fenomenológiai műszóval élve) az *értelemképződés* színjátéka. Ahhoz, hogy elmagyarázhasam, miért, kis kitérőt kell tennem.

Jelen szöveg „ösváltozatával” egyik meghívott előadója voltam egy előadásorozatnak (ELTE), amelynek tematikai kérdése így szólt: „Miből lesz a szubjektum?” A sorban előttem két kiváló fenomenológus kolléga, Ullmann Tamás és Takács Ádám is beszélt az ember-meghatározások filozófiai típusánáról.³³ Mindketten az emberfelfogások teoretizálásának *négy alapvető variációját* vetettek fel. Különösen azért volt érdekes figyelemmel kísérni mondandójukat, mert egymástól teljesen független elgondolásaik – egyiküknél inkább az elmefilozófia, másikuknál inkább a történetfilozófia felől látva „magát az embert” – mégis sokban rokon gondolati teret vázoltak fel. Ennél a belátásnál már csak az volt

³³ A előadások címe a következő volt. Ullmann Tamás: *Végesség és affektivitás* (2019. március 12.); Takács Ádám: *A szubjektum mint mozgásforma* (2019. március 19.); ELTE, Filozófiai Kollégium.

különösebb számomra, hogy saját elgondolásomat, amelyet az előadásra készülve akkor már többé-kevésbé kialakítottam magamban korábbi munkáim nyomán, szintén rokonnak találtam az ő egymással is rokon elrendezésű, tagolt antropológiai terükkel; hogy miért, arra mindjárt rátérek.

Annál is inkább érdemes fontolóra venni a korlátozottan *számos* emberképtípusok és az ily módon tagolt stílusmintázatok esetleges kapcsolatát, mert belátható, hogy a stílusidentitás eszméjének felélesztésére voltaképpen *nincs más lehetőség*. Hiszen: ha nem egyezünk ki azzal, hogy a stílus és önmaga, a style & self egymást egymásból értő eszméjét mindörökre aláássa a megragadhatatlanság, kiúttalanság és értelmetlenség, s ha már elvként éppúgy elfogadhatatlan benne az Egy, miként a Számtalan is, akkor muszáj belátni, hogy egyszerűen nincs más út, mint valamilyen Számosságban gondolkodni.

Ez azt jelenti, hogy elvileg sincs mód más elképzeléshez folyamodni, mint amelyet a tagoltság, a véges elemű „szóródási rendszer” (Foucault)³⁴ gondolata kínál. Ez pedig nem más, mint egy többalakú, azaz *polimorf tér* eszméje, amelyet az emberfelfogások, az önmaga-azonosítások alaptípus-együttese és a stílusok alapmintázata alkot.

Koincidenciák

Nézzük közelebbről, milyen tagoltságú emberképre, milyen típusfelfogásra tett javaslatot az előadássorozatban előttem szóló, két kolléga, továbbá, miben véltem rokonságot felfedezni elképzeléseik és saját elgondolásom közt?

Mint mondtam, mind Ullmann, mind Takács négy-négy alaptípust vázolt fel, melyekhez helyyel-közzel neveket rendeltek példa gyanánt. Előre bocsátandó, hogy *egyenrangú verziókként* beszéltek ezekről („egyik sem jobb, mint a másik”, fogalmazott Ullmann, „vektorirányoknak” nevezte őket Takács), még ha érzékelhető volt is, hogy egyik vagy másik verzió közelebb áll a gondolkodásukhoz. Csak nagy vonalakban rekapitulálom elképzeléseiket, pusztán a típusok differenciáira koncentrálva, hogy rövid áttekintésük után melléjük állítsam – szintén röviden – a magam elgondolását, megtoldva az összevetést egy kurrens stíluselméleti kísérlet felvillantásával is.

³⁴ Michel Foucault: *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel István. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 2001, 52.

Ullmann-nál következőképp nézi ki alapvonásaiban a négy emberfelfogási típus. *Egységes szubjektum*: kognitív-morális autonómiát biztosító, „állandó aktuussal”; ez Descartes, Kant emberképe. *Self-szubjektum*: önteremtő „self”-re épülő emberfelfogás, autentikus vagy narratív identitással. *Szóródott szubjektum*: decentrált benső sokaságképzet, nagyjából a Nietzsche-től Deleuze-ig vezető nyomvonalon. *Hasadt szubjektum*: a tudatos és tudattalan dichotómiáját hordozó, a maga traumatikusságát oldani próbáló ember, Schelling, Freud és követői nyomán.

Takács előadása a szubjektumfelfogás vektorirányait jelképesen filozófusok nevéhez kötve mutatta be (nem sorrendben jelzem a négy irányt). „*Husserl*”: a már lezajlott felől értett leendő prioritása, bensőnk felől értve a külsőt, a világot. „*Lévinas*”: itt is a már meglevő felől értjük a leendőt, de a külső, a Másik felől értve a bensőt. „*Deleuze*”: itt fordítva, a leendők felől értjük a már meglevőt, és az ismeretlenek, a keletkező külsőnek van dominanciája a benső felett. „*Heidegger*”: itt is a lehetőség felől értendő a meglevő, viszont a bensőnek a kivetülései szabják meg minden külsőnek, rajtunk kívülinek a megértését.

Én a szubjektum-felfogások alábbi típusait vázoltam fel eleve az intellektuális (felfogási) stílusok tagoltságában gondolkodva. *Szeriális stílusú* emberkép – az általánosság, ismérv-ismétlődési sorozat képzete a szabály, a kánon elvének túlsúlyával. *Szubsztantív stílusú* emberkép – a lényegi-saját mivolt képzete az ősforrás, az arkhé-elv dominanciájával. *Szituatív stílusú* emberkép – az okok-hatások teljességének képzete a viszony, a dia-logosz elv túlsúlyával. *Dichotóm stílusú* emberkép – az ismeretlenhez mértéket kereső kísérlet képzete a mérce, az experimentum-elv dominanciájával.

E három változatból egyelőre csak egyetlen tényt rögzítetek. Egy filozófiai előadássorozat három résztvevője számára az „ember-önmaga” alaptípusairól alkotott képzetek *egymástól függetlenül* történetesen azonos számú szóródást mutattak. Mondhatni, ama tekintetben, hogy teoretikus szemmel végül is hányféleképp látható „maga az ember”, számukra az „igazság száma” négy. De ami ennél jóval fontosabb: e felfogások szóródásának „vektorirányai”, *égtájai is hasonlóságot mutattak*. És nem csak náluk.

Ember a stílusok között

Ugyanis ha már *self*ről, szubjektumról és tengernyi stílusról van szó, a honi előadók példái mellett érdemes röviden megemlékezni még egyről a tengeren túlról is. Az, amit most felidéznék pár szóban, a fentebb már említett szerzőpár,

Zhang és Sternberg modellje a „gondolkodás stílusairól” (*styles of thinking*), azon belül is a „mentális ön-igazgatás formáiról” (*forms of mental self-government*), amely a szerzőktől szerényen nekik tulajdonított pszichológiai, pedagógiai értelemnél szélesebben is felfogható, és pedig a *tetteinket uraló stílusok típus-tanának*, reprezentatív elvmintázatának elméleteként.

A szerzőpár szerint egy gondolkodási alkatot mindig valamilyen stílus-dominancia jellemez. Ez egy bizonyos önszemléleti művelet többnyire ösztönös preferálásából áll elő, hogy aztán idővel a habitus elvehetetlen részévé váljon. Ennek négy változatát, négy stílusát különböztetik meg: *monarchic style*, *anarchic style*, *oligarchic style*, *hierarchic style*. Hadd fordítsam ezeket így: az *egy-elvűség*, *elv-előttiség*, *osztott-elvűség* és *rangsor-elvűség stílusa*.³⁵ E szerint (ismét erős leegyszerűsítéssel): van *inkább* normakövetelményt tisztelő, *inkább* szubverziót kereső, *inkább* kooperációra hajló, illetve *inkább* experimentum-kész intellektus-alkat. Most ennek az elgondolásnak csak felvillantására van mód, de ez is elég, hogy lássuk: stílustanilag polimorf – több alakú – térrel számolhatunk itt is.

A jobb áttekinthetőség kedvéért összefoglalom a bemutatott négy tagolási verziót.

<u>Ullmann</u>	<u>Takács</u>	<u>Hévizi</u>	<u>Zangh/Sternberg</u>
<i>egységes szubj.</i>	„Husserl”	kánon: <i>szeriális</i> stílus	<i>egy-elvűek</i> stílusa
<i>self-szubjektum</i>	„Lévinas”	arkhé: <i>szubsztantív</i> st.	<i>elv-előttiek</i> stílusa
<i>szóródott szubj.</i>	„Deleuze”	dia-logosz: <i>szituatív</i> st.	<i>osztott-elvűek</i> stílusa
<i>hasadt szubj.</i>	„Heidegger”	metron: <i>dichotóm</i> stílus	<i>rangsor-elvűek</i> stíl.

Tisztában vagyok vele: ezek a példák távolról sem nem tekinthetők *alapnak* konkluzív következtetések levonására; megjegyzem: polimorf gondolkodási térben mozogva ilyen „alap” elvileg sem adható meg. Nem is teoretikus argumentumnak szántam felidézésüket, csak annak, hogy koincideneciájuk felidézése alkalmat adjon az elgondolkodásra szóródási irányaik különös hasonlatosságán.

³⁵ Lásd Li-Fang Zhang, Robert J. Sternberg: *Styles of Thinking as a Basis of Differentiated Instruction. Theory into Practice* 2010, XLIV/3, 247. Az *oligarchic style* esetében érdemes emlékeznünk az olig prefixum eredeti, „néhány” jelentésére, s ennek folytán a néhányak közt megosztott „uralom” képzetére; ennek szól az *osztott-elvűség* kifejezés. Ahogy a *hierarchic style* esetében sem feledkezhetünk meg a hiero eredeti görög jelentéséről, a „szent”-ről, amely (párjával, a profánnal kontrasztálva) plauzibilissé teszi a mérték- és rangsor-értelmet.

Ha ugyanis az egyes sorokat alkotó azonosításokat mintegy összeolvassuk, akkor dacára minden különbségnek és eltérő beállításnak világosan kiütközik, hogy ezek az egymástól független elképzelések *műveleti értelemben* hasonlóságot mutatnak, amennyiben rokon mintázatot rajzolnak ki az emberfelfogások és az intellektuális értelemben vett stíluselvek között. Ez a műveleti mintázat a stílus-identifikálási kísérlet esetében annyit jelent, hogy van, aki szabály alá sorolandó esetekkel akar hozzáférni a stílus és az ember mivoltához, de van, aki lényegük, magyasságuk, ősforrásuk után kutatva; és van, aki szövevényes kapcsolódásaik történetileg kibomló teljességében véli föllelni őket, de van olyan is, aki mértékadások, értelemrögzítések kísérleteinek a hálóját veti ki rájuk.

Másutt már érveltem a mellett, hogy teóriaképzés műveleti elvein tetten érhető négyes mintázat tekintélyes múltra tekint vissza a filozófiában, Empedokléstől és Arisztoteléstől Kanton és Schopenhaueren át Heideggerig és Foucault-ig. Ugyanígy másutt igyekeztem igazolni, hogy ez a szóródás Kantnál, a képzelőerő idői *alapsműveleteinél* ütközik ki a maga teljes teoretikus világosságában, és azt is, hogy a műveleti eljárásoknak ez a mintázata az *addíció* (sorjáztatás), az *institúció* (létesítés), a *konnexió* (társítás), valamint a *moduláció* (méretezés) rendjeként jelölhető.³⁶ Mindegyik más stílusú racionalitást mutat, más elméleti beállítódásnak, más alapú felfogásnak felel meg; és – újólág idézve Wittgensteint – „egyik stílus sem ésszerűbb a másiknál”.

A kérdés újrafelvetése

³⁶ Erről lásd két könyvemet: *Idő és szinkretizmus, állandó tekintettel Nietzschére*. Budapest, Kalligram, 2013, illetve *A Liget, a Sétány, a Csarnok és a Kert. A filozófia színterei*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont - Kalligram, 2018.

Többször említettem korábbi írásaimban Merleau-Ponty szentenciaszerű megállapítását, mely úgy szól, hogy az „eredeti” is polimorf”.³⁷ Úgy vélem, az elmondottak alapján joggal vethető fel a stílusidentitási eszme új alakban. Ez az alap a polimorfia, a *többallakúság*. Itt a stílus és az önmaga egymásra vetülése éppúgy elüt az egyalakúságtól, mint az alaktalanságtól, az alakdivergenciától vagy a látszatalakúságtól.

A stílus *nem maga az ember*; nem az ő identikus képe, igazi *valója*, avagy, nietzschei szóval, nem az ő „*propriuma* és *ipsissimuma*”, nem az, ami benne legsajátabb és legszemélyesebb.³⁸ A stílus és az önmaga egymásra vonatkozását már nem alapozhatja meg az Egy, mint ahogy a Nem-Egy, az Egyik-Sem vagy a Számtalan sem. Ám ha a stílusnál és „magánál az embernél” az *egy-igaz valóságuk* létébe vetett bizodalom, az egyalakúság hite valóban a múlté is, attól a *számos lehetőségű* többallakúságé még nem okvetlenül az. A stílus újra „maga” lehet az ember – de ez csak úgy lehetséges, ha *mindkettőt* véges alakzatú együttállásukban, polimorf térben fogjuk fel.

Ez a polimorfia az, mely visszahelyezheti jogaiba a stílus teljes hagyományának letéteményesét, az ECO-elvet is; még ha nem is úgy, ahogyan ez a 18. század derekán, a premodernitás és modernitás határán alakot öltött. Nem az állítólagos egy-igaz valóságunk, valódi mivoltunk az, ami egy adott stílusban választhatóan kifejeződik az együttállás korábban említett, kétféle értelmében. Hanem: a stílusaink által reprezentált lehetőségek közti mozgás ilyen. *Csak stílusok közt önmaga az ember*. Minden önkifejezése, választása stílusok által alkotott térben mozog – „rendszerek látens játékterén” (Pfeiffer).

Az ECO-elv talán a többallakúság keretében állhat élénk úgy, hogy egykori teljes érvényét újfent elnyerje. De immár *más alapon*: nemcsak a különböző stílusnemek közt, de a karakterstílusok sokfélesége, a mintázatstílusok számossága és az ellenpontstílusok polaritása közt is megosztva.

A transzmodernitás küszöbén

³⁷ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik – Szabó Zsigmond. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2007, 142.

³⁸ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Holnap Kiadó, 1997, 300.

A stílus-identifikálási kísérlet problémátörténeti múltját nem lehet meg nem törtéنتté tenni. Nem is érdemes. A posztmodern maga mögött hagyó, jelenkori idő, melyben magam is hajlok egy új korszaknak, a *transzmodernitás* korának hajnalát látni,³⁹ egymásba ékelt, egymásra torlódott, egymáshoz préselődő korok masszívuma. Az időfeletti erők centralitásába, a hierarchia erejébe vetett, *premodern* hitek különböző fokban és módokon ugyan, de éppúgy együtt élnek minden társadalmon belül a *modernitás* haladás hitű rendszerelvével, az operacionális globalitással, mint ahogyan a *posztmodernitás* relativizmus-vallásával is, előszeretettel a perspektivizmus időbelisége, a decentralálás és virtualitás iránt.

Premodern, modern, posztmodern. Az emberi civilizáció e három, nagy „földtörténeti” korszakához tartozó istenek nem tekinthetik magukat koruk egyeduralkodóinak. Híveik sem fertőtleníthetik a mennyboltot a maguk szublimát-eszméivel, remélve, hogy ettől *egyedülvalóságában* lelik fel ott istenkéjüküket. Érdekek, előítéletek, kormányzási elvek *reális* polimorfijája, megannyi eltérő korszak *valóságos* egymásra torlódása szembesít bennünket annak a hitnek az *irrealitásával*, amely az egymást váltó, saját korszakukban egyeduralkodó korszallemek hegeli világtörténetét vallja.

A stílusidentitás eszméje sem vonhatja ki magát e történeti tapasztalat érvénye alól. Stílusok és önazonosítási hitek közt okvetlenül polimorf térben találja

³⁹ A transzmodernitás Rodríguez Magdától származó, sokak által tárgyalt, lassan negyed százada felvetett fogalmáról, valamint arról, hogy a terminus számomra mennyiben elfogadható, a *Tempus absconditum* című könyvem (kézirat) utószavában írok („Villa Rubino Cicerone. Heterokronia és transzmodernitás”). Ott így foglalom össze saját állásponatomat: „A történő idő polimorf jelene, a történeti korok egyenjogúsítása fontos gondolat. A transzmodern látásmód időértelme számomra ezt jelenti: a premodern, modern, posztmodern kor horizontjai keresztbe metszik egymást; ezzel identitásuk rendje egymásba ékelődik, értékviláguk egymásra torlódik. Ez a tektonikus dinamika jól ismert: centrumok és perifériák feszültsége, egyenlőtlen fejlődés, eltérő rátájú változás, allometria és heterokronia eredetileg biológiai (Haeckel), majd társadalmi és történelmi értelemben (Foucault). A heterokron idő eltérő korszakok »mozaik-evolúcióit« (Gould), más-más tempójú fejlődések egymásra gyűrűződését jelöli. Különidejűségeket mutat az egyidejűségben: korok összetorlódását és felgyűrűződését egymáson, idők zárványait, beékelődéseit egyazon térben, a szűkebb-tágabb régiókban éppúgy, mint egyazon lényen belül, a szűkebb-tágabb szubjektumok reflexióiban és reflexeiben. Kőkeménnyé összeállt együttesük nem szintézis, és nem szimbiózis. Hanem olyan masszívum, amelynek lávaforróságú alapja ugyanakkor roppant instabil.”

magát az ember. Csak együttállásukban, többalakúságuk közepette lehet bárki az, amit „önmagának” választ, meg amiben „önmagát” kifejeződni látja és reméli. Nyilván nem múlt el bennünk nyomtalanul az egykori hit, hogy „A stílus maga az ember”. Ám a nehézség, kiúttalanság és értelmetlenség okozta kételyeink sem lettek a múlté. Nem törölhetjük el magunkban a belátást, hogy a stílus és az önmaga alkotta komplexum egyik alkotóeleménél sem találni *fogalmat, egységet vagy lényegét*, és hovatovább már csak ez a közös hiány teszi komplexummá őket.

A stílusidentitási eszme polimorf változatánál a *posztmodernitás* ott érintkezik a korok egyenjogúságát, mindenkori együttességét valló *transzmodernnel*, hogy a stílushagymahéjak és emberálarcok végtelen variabilitását felváltja a véges többalakúság. Itt nem annyira stílusokban, mint inkább *stílusok közepette* ismerszik meg az ember – konstitutív (mintázati) és történeti (problématörténeti) értelemben egyaránt. Ez utóbbi menetének rövid összefoglalása így adható meg:

<i>Kérdésfelvetés:</i>	<i>Nehézség:</i>	<i>Kiúttalanság:</i>	<i>Értelmetlenség:</i>	<i>Újrafelvetés:</i>
A stílus maga az ember.	Stílus és önmaga: nincs fogalmuk.	Stílus és önmaga: nincs egységük.	Stílus és önmaga: nincs lényegük.	Csak stílusok közt lehet maga az ember.
MONOMORF stílusidentitás a premodern és modern határán	KRIPTOMORF stílusidentitás a kifejlett modernitásban	HETEROMORF stílusidentitás a kései modernitásban	PSZEUDOMORF stílusidentitás a kiteljesült posztmodernben	POLIMORF stílusidentitás a posztmodern és transzmodern határán

A polimorf stílusidentitás eszméje a stílus és az ember viszonyát *szinkron értelemben* többféle stílusnem (karakter-, mintázat- és ellenpontstílus) között tételezi, *diakron értelemben* pedig a történeti többalakúság jelenidejűségével, az egymásra torlódás képzetének együttességével gondolja el. Ez nem jelent szimbiózist egyik értelemben sem. Távol áll attól, hogy alkalmazható legyen rá az alkati szervesség vagy az organikus fejlődés vitális reményű, monomorf alapú képzete. Egy stílus lehet ugyan a *miénk*, de a stílusok „vad létű” polimorfíája, brutális erővel hullámzó, kiszámíthatatlanul és szervetlenül változó összessége *nem értünk való*.

De ha ez a helyzet, akkor a stílusok miért *legyenek* így sajátjaink? Vajon tényleg akarhatjuk-e, hogy *stílusok közt* legyen feltalálható „maga az ember”?

Miért épp a stílusok?

Három zárókérdés fogja berekeszteni ezt az előadást. Az első így szól. Milyen átfogó pillantás vehető a stílusok összképére a jóváhagyás (*assensio*) igénye felett? *Vajon a stílusok rendszerének miféle elgondolására mondhatnánk igent?*

Amennyiben a stílusok fluidum-egészére a *rendszer* szó egyáltalán alkalmazható, úgy az elemei összetevődésének (szisztémájának) azonosítására megítélsem szerint két fogalom pályázhat jó eséllyel. Egyik a *diakritikai rendszer* (fönomológiából ismert) fogalma, ahol az elemek csak egymás kontrasztjaiként adóttak. Másik a *laza kapcsolódási rendszeré*,⁴⁰ ahol az elemkapcsolatok nem alkotnak logikai, funkcionális, organikus egészet, mert relatíve önálló szervességük egy náluk jóval szervetlenebb közegben találja meg a maga alakzatait és mozgásformáit, egy olyan közegben, melynek szervezettségi foka *kisebb*, szabadságfoka viszont *nagyobb* az övékénel.

Együtt látva a karakter-, mintázat- és ellenpontstílusokat, *az egész stílusóceánt*, elmondható róluk, hogy fluidum-összességük egy magát megújító, igazoló és szétromboló, lebontó szisztéma, vagyis egyaránt evolutív és disszipatív rendszer. Ha a filozófia archaikus képzeteinek tárházából vennénk hozzá paradigmatis hasonlatot, talán Empedoklész *örvényének* képéhez volna érdemes folya-modni.

⁴⁰ *A laza kapcsolódási rendszer* (Loosly Coupled System, LCS) eredetileg az egyetemi hallgatók ellentétes igényére, nevezetesen az érdemi, érzékeny kapcsolódás, ugyanakkor nagyfokú autonómiaigény kettősségére reflektáló fogalomként került forgalomba az 1970-80-as években. Ehhez lásd J. Douglas Orton, Kirk E. Weick: *Loosely Coupled Systems. A Reconceptualization*. http://dimetic.dime-eu.org/dimetic_files/OrtonWeickAMR1990.pdf Letöltve: 2019. 07. 19. A cikk felidézi a fogalom kialakulásának történetét. Definíció szerint a LCS olyan rendszer, amelynek „elemei érzékenyek egymásra, de megtartják elkülönülésüket és önazonosságukat”, továbbá általánosabb értelemben olyan rendszer, ahol az elemeknél az egymásra hatás inkább „hirtelen adódó (mintsem folytonos), eseti (mintsem állandó), közvetett (mintsem közvetlen), idővel bekövetkező (mintsem azonnali)” (i. m. 203). Fontos továbbá, teszik hozzá a szerzők, hogy a fogalmat dinamikus, és ne statikus vetületében értsük, vagyis a folyamatok kerüljenek fókuszba a rendszer egészén belül. (219). Indokolt tehát úgy fogalmazni, hogy „laza kapcsolódási rendszerek” állhatnak elő más, merevebb szisztémák mellett vagy azokon belül, és hogy köztük is változások, átalakulások mehetnek végbe idővel.

Mivel a stílusok nem mások, mint tiszta egymásra-vonatkoztatások, beleértve ránk-vonatkozásukat is, összességük olyan örvény, amelynél a diakritikai rendszerjelleg adja a *centripetális* erőt. Mondhatni: a stílusok közösen tartják össze egymást – velünk együtt. Ezt a befelé húzó erőt ellensúlyozza a vele ellentétes, *centrifugális* erő, amelyet laza kapcsolódási rendszer néven jellemeztem. Ez időről időre eltaszítja, elrántja a stílusokat egymástól – beleértve itt is ránk-vonatkozásukat. Ez az erő nemcsak stílusok közt teremt szakadékot, de újra és újra kimozdítja egymást fedő helyzetükből a stílust és az önmagát is, így destruálja az egész *style & self* komplexumot is.

Továbbá e komplexum problémátörténeti öszképére az is jellemző, hogy a stílus és az önmaga fogalma a pontosság szempontjából jótékonyan korlátozott, *üdvösen* indefinitív, ennek folytán rugalmas és időérzékeny. Ezért választottam az előadás mottói egyikének Manfred Frank megjegyzését, hogy a stílus a kimondható és a kimondhatatlan mellett egy harmadik entitás. A határ szürke zónájához, senkiföldjéhez tartozik. Nem sajátítható ki a *logosz* által. Nem véletlenül hangsúlyozza Ludwig Pfeiffer stílus-könyve is (egyik fejezetének címéül emelve) a stílusok „produktív labilitását”, amin azt érti, hogy azokat előnyükre, termékeny módon jellemzi a „kiirthatatlan”, mégis „rendszerszerű homályosság”.⁴¹

Ez ugyanaz a „rendszerszerű homályosság”, teszem hozzá, mint ami az ember fogalmát jelenti, és főleg azt, amit benne az „önmaga” képvisel. A polimorf térben zajló önazonosító mozgásaink örök köztessége, az őket hordozó stílus-fluidumok nem engedik egyiküknél sem a hajszálpontos fogalmi rögzítést, a teljes fogalmi lefedést; és ez nem defektus, hanem *a létmódjuknak megfelelő értésforma*.⁴²

⁴¹ K. Ludwig Pfeiffer: I. m. 283.

⁴² A filozófiailag nem jólformált, „nem teljesen konstituált” (Merleau-Ponty) kifejezés-mód mellett hadd vonultassam fel Wittgenstein, Gadamer, és Lakatos Imre egy-egy megjegyzését. „Ami ellen tiltakozom, az valamely eszményi pontosság fogalma, amivel úgyszólván a priori rendelkezniénk. Különböző időkben a pontosságot illető eszményeink is különbözők; és nincs köztük legkülönb.” Wittgenstein: *Észrevételek*. I. m. 57. „A fogalmak bizonytalansága és meghatározatlansága olyannyira nem hátrányos az alkalmazásukra, hogy indokolt inkább azt kérdezni: a nyelv egyáltalán nyer-e az egyértelműséggel, és egyáltalán állhatna-e egyértelmű fogalmakból.” Hans-Georg Gadamer: *A fenomenológiai mozgalom*. Ford. Bonyhai Gábor. *Atheneaum*. 1993, II/1, 84. „Miért nem fogadjuk el, hogy nullával egyenlő az a képességünk, hogy pontosan megfogalmaz-

Ebből következik a válasz az előadás címében álló kérdésre (a zárókérdések közül a másodikra), mely, mint mondtam, szerintem ma újra felvethetővé vált. *Stílus-e még maga az ember?* Válaszom: nem. Ma már semmiképp sem. A „stílus-e még” egyalakúságán, monomorfiáján rég túl vagyunk. Ma stílusok közepe találja magát az ember. Köztük mozogva, nem egyikük vagy másikuk kizárólagos bennlakójaként tesz kísérletet arra, hogy kifejezze „önmagát”, jelentsen ez neki bármit is. Minden egykori stílusidentitási hite és tapasztalata *megőrzött része* marad e többalakú térnek. Ebből következően stílusok közt mozognia annyit tesz, hogy „önmaga” egy-igaznak hitt *valóságát* önnön *lehetőségeinek* többes számában érti. Beleértve, hogy adott esetben az őt addig jellemző stílus egyszerűen teljes észrevétlenséggel válik érvénytelenné előtte, vagy ellenkezőleg, hogy fájoan tudott stílusvesztettsége semmijében már látenszen rá is talált egy találób, hívebb stílusra az, amelyet ott és akkor „önmagáénak” tudhat.

Végül, zárszóként akár, hadd tegyem föl a harmadik zárókérdést is. Miért lett számomra vonzó az intellektuális válfajukkal kiegészült stílusok jelensége? Egyáltalán miért vált fontossá a stílus fogalma az általam már jó ideje vallott filozófiai szinkretizmus számára? Ezekre a „miért”-ekre, tartok tőle, nem tudok választ adni egyetlen „mert”-tel. Csak néhányal, összefoglalás gyanánt. *Miért épp a stílusok?*

Mert a stílus soha nem lehet egyetlen, de ugyanígy soha nem lehet számtalan sem.

Mert egy stílus mindig sajátos vagy különös, de soha nem általános vagy abszolút.

Mert a stílusok együttese diffúz: ösztönök, értelmek és akaratok közös fluiduma.

Mert a stílusok együttese aktív és passzív: teremtés és adódás, jelzés és mintázat.

Mert a stílusok véges többalakúsága – polimorfiája – termékenyen indefinitív.

zuk azt, amire gondolunk, tehát az a képességünk is nullával egyenlő, hogy bebizonyítsunk valamit? Ha azt akarjátok, hogy a matematikának jelentése, tartalma legyen, le kell mondanotok a bizonyosságról. Ha bizonyosságot akartok, meg kell szabadulni a jelentéstől. A kettő együtt nem megy” (Kappa „szólama”). Lakatos Imre: *Bizonyítások és cáfolatok*. Budapest, Gondolat, 1976, 152–153.

Mert a stílusok tere tágas: egyenjogú, ha nem is egyenrangú elemek szinkretikus tere.

Mert a stílusok tere komplex: a kifejezéseké, együttállásoké és választásoké (ECO-elv).

Mert a stílusok tere dinamikus: illeszkedések és elkülönböződések örvényeként adott.

Mert a stílusok idő-érzékenyek; transzmodern korokban kiváltképp becses entitások.

Mert a stílusok együtt *jelenítik meg*, teszik jelenvalóvá a valós *elmúltat* a lehetséges *jövővel*.